

ПЕДАГОГІКА

УДК 376.36

DOI 10.24195/2414-4665-2024-2-1

Наталія Возчикова,

аспірант кафедри психокорекційної педагогіки та реабілітології,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова,

вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0900-4417>**КРИТЕРІЇ ТА РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ ПЕРЕДКОМУНІКАТИВНИХ
ТА БАЗОВИХ КОМУНІКАТИВНИХ ВМІНЬ І НАВИЧОК У ДІТЕЙ РАНЬОГО
ВІКУ З УСКЛАДНЕННЯМИ РОЗВИТКУ**

Статтю присвячено проблемі діагностики дефіцитності розвитку передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку. Автор підкреслює, що діагностику дітей раннього віку потрібно розглядати як загальний підхід до організації особистісно орієнтованого процесу виховання, спрямованого на забезпечення повноцінного індивідуального розвитку кожної дитини від народження і до періоду раннього дитинства. Науковцями наводяться критерії оцінки унормованого розвитку довербальних вмінь і навичок дітей раннього віку, що дозволяє виявити групу ризику у сфері комунікативно-мовленнєвої недостатності. В межах статті автором виокремлено авторські дефініції «передкомунікативні вміння і навички», «базові комунікативні вміння і навички», «діти з ускладненнями розвитку» та розкрито їх сутність. Наголошено на тому, що діти з ускладненнями розвитку – це діти віком до 3 років, які мають високу ймовірність відставання у фізичному та (або) психомовленнєвому розвитку за відсутності ранньої комплексної корекційно-розвиткової підтримки.

Для розв'язання ключових завдань констатувального етапу експериментального дослідження автором визначено критерії сформованості передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок дітей раннього віку з ускладненнями розвитку, а саме: імпресивно-діяльнісний, лінгвістично-когнітивний та соціально-комунікативний критерії, а також визначено показники їх сформованості.

Також за визначеними критеріями та показниками виведено рівні сформованості передкомунікативних і базових комунікативних вмінь і навичок дітей раннього віку з ускладненнями розвитку, а саме: високий, достатній, середній, низький. Кожен рівень детально описаний і розкриває особливості унормованого та дизонтогенетичного розвитку невербальних і вербальних компонентів комунікативної функції дітей раннього віку.

Ключові слова: комунікативні навички, комунікативно-мовленнєва діяльність, діти раннього віку, дизонтогенез, ускладнення у розвитку, експериментальне дослідження, критерії і рівні сформованості.

Вступ та сучасний стан досліджуваної проблеми. Освітні реформи, що відбуваються протягом останніх років, спричинили складні зміни у підходах до організації навчання дітей з особливими освітніми потребами (ООП), в тому числі – дітей з мовленнєвими труднощами. Розроблення переліку категорій (типології) освітніх труднощів та рівнів підтримки дітей з ООП пояснюється потребою імплементації Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків (МКФ-ДП) у вітчизняну спеціальну систему освіти і орієнтацією у зв'язку з цим на визначення потреб дитини, а не її нозологічного діагнозу (Мартиненко, 2016).

Саме ранній вік є унікальним і визначальним для всього подальшого розумового, фізичного, мовленнєвого й емоційного розвитку дитини. Це період становлення функціональних систем, формування вищих кіркових функцій у результаті взаємодії дитини з навколишнім середовищем, що особливо інтенсивно відбувається в перші три роки життя дитини. В цей період

удосконалюються здібності мозку приймати сигнали із зовнішнього світу, переробляти і зберігати інформацію, формуються процеси сприйняття, наочно-дійового і наочно-образного мислення, пам'яті, уваги, що створює оптимальну базу для подальшого психічного розвитку. Саме тому відхилення в моторному, психічному, мовленнєвому і емоційному розвитку, які виявляються вже в ранньому віці, негативно впливають на подальший розвиток дитини, викликаючи труднощі в оволодінні читанням, письмом і рахунком і є причиною появи вторинних психологічних нашарувань та шкільної дезадаптації (Крутій, 2017).

Вивчення особливостей розвитку дітей раннього віку розглядалося науковцями в різних аспектах: психологічному (С. Собонович, Л. Федорович, М. Шеремет, С. Федоренко, Д. Шульженко, К. Крутій, А. Богуш, Н. Манько, Л. Ханзерук), педагогічному (Д. Шульженко, В. Тарасун, М. Шеремет), лінгводидактичному (С. Собонович, Л. Федорович, М. Шеремет, С. Федоренко, Д. Шульженко, К. Крутій, А. Богуш, Н. Манько),

нейрофізіологічному (С. Миронова, М. Шеремет, Д. Шульженко, Н. Пахомова, В. Синьов, Є. Синьова, Д. Супрун, С. Федоренко, Л. Фомічова, А. Шевцов).

У дослідженнях К. Крутій та Н. Манько наводяться критерії оцінки унормованого розвитку довербальних вмінь і навичок дітей раннього віку, що дозволяє виявити групу ризику у сфері комунікативно-мовленнєвої недостатності.

М. Шеремет вбачає вирішальну умову виникнення комунікативної функції у дитини через наявність потреби у новому, тобто мовленнєвому способі спілкування і в оволодінні засобами, необхідними для цього.

Д. Шульженко наголошує на надзвичайній важливості раннього етапу корекційної роботи і розглядає його як складову стратегії корекційно-педагогічного впливу і головну умову ефективної компенсації порушень у розвитку, а також попередження виникнення більш складних інтелектуальних, емоційних, вольових, регуляторних, мовленнєвих та особистісних вад (Шульженко, 2004).

В роботах Е. Данілявічюте, С. Коноплястої, М. Шеремет та ін. доведено, що порушення формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності негативно впливає на всі сторони особистості дитини: ускладнюється розвиток пізнавальної діяльності (С. Конопляста, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Синьов, М. Супрун), порушуються всі форми спілкування та міжособистісної взаємодії (Д. Шульженко, К. Крутій, А. Богуш та ін.).

Однак не зважаючи на значну кількість досліджень періоду раннього дитинства, вивчення особливостей становлення індивідуальності дитини раннього віку в сім'ї та закладах дошкільної освіти, висвітлення традиційних та інноваційних досягнень дошкільної педагогіки, дитячої психології та методик комунікативно-мовленнєвого розвитку, проблематика діагностики дефіцитарності розвитку передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку залишається не достатньо вивченою. У зв'язку з цим діагностування дітей раннього віку потрібно розглядати як загальний підхід до організації особистісно орієнтованого процесу виховання, спрямованого на забезпечення повноцінного індивідуального розвитку кожної дитини від народження. Крім цього, необхідно розрізняти діагностику як загальний підхід і діагностування – як складову процесу практичної педагогічної діяльності (Крутій, 2017).

Мета та завдання дослідження. Метою статті є виявлення критеріїв і рівнів сформованості передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку. Для досягнення мети дослідження нами було визначено наступні завдання: визначити психофізіологічні особливості та психолого-педагогічні передумови формування передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок; розробити критеріальну базу експериментального дослідження.

Методи дослідження. У ході наукового пошуку використано низку загальнонаукових методів, а саме: аналіз, синтез, узагальнення, пояснення та висвітлення наукових даних, що окреслюють шляхи дослідження дефіцитарності розвитку передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку

Результати та обговорення. Діагностика – це обґрунтування всіх аспектів дидактичного процесу, спрямоване на визначення його результатів. Діагностування – це своєчасне виявлення, оцінювання та аналіз перебігу як навчально-виховного процесу, так й індивідуального розвитку дитини. На необхідність такого діагностування вказують, зокрема, вчені Л. Божович, Л. Венгер, З. Гільбух, В. Мухіна, Н. Карпенко, Н. Серебрякова, О. Стребелева, В. Тарасун, М. Шеремет та ін. (Крутій, 2017).

Результати теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури з проблем формування комунікативних вмінь і навичок засвідчили відсутність цілісних досліджень стану їх сформованості у дітей різних нозологічних категорій і груп. У зв'язку з цим перед нами постало завдання вивчити стан сформованості передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку як необхідного вікового новоутворення переддошкільного періоду.

В межах нашого дослідження серед вікової групи «діти раннього віку» нами виділено в окрему категорію дітей з ускладненнями розвитку і розроблено авторське бачення даної дефініції. «Ускладнення у розвитку» у нашому розумінні – це поліморфна група порушень нервово-психічного розвитку різного генезу, обтяжених низкою патопсихологічних станів та дизонтогенетичних ознак, зумовлених шкідливим впливом екзогенних та ендогенних факторів у пренатальному, інтранатальному та постнатальному періодах життя дитини.

Під передкомунікативними навичками ми розуміємо передумови до розвитку комунікації у вигляді специфічного процесу обміну інформацією, зумовленого потребою дитини у міжособистісному спілкуванні, прагненням до взаємодії та сумісної діяльності шляхом використання передмовленнєвих вокалізацій і експресивно-мімічних засобів спілкування в якості комунікативних сигналів.

Розвиток передкомунікативних навичок у нашому розумінні – це умовно-рефлекторний процес, при якому у процесі комунікативної взаємодії дорослого і дитини утворюються мовленнєві зв'язки, які зміцнюються шляхом рефлекторного повторення. Формування передкомунікативних навичок розпочинається з формування когнітивного та сенсомоторного забезпечення мовленнєвих актів. Завдяки цьому дитина оволодіває конвенціональними формами звукової комунікації з використанням супрасегментарних, просодичних та/і сегментарних мовленнєвих засобів. Відповідно саме у період домовленнєвого

розвитку формуються основи базових комунікативних навичок.

Під базовими комунікативними вміннями і навичками ми розуміємо здатність дитини до реалізації комунікативної потреби у самостійно чи опосередковано організованій ситуації комунікативної взаємодії шляхом використання елементарних мовленнєвих шаблонів чи синтаксичних моделей, засвоєних в процесі ситуативно-особистісного спілкування.

Зважаючи на актуальність окресленої проблематики, особливо важливими є питання діагностики порушень передкомунікативного та комунікативного розвитку, визначення критеріїв раннього прогнозу виникнення можливих комунікативно-мовленнєвих порушень, розробки прийомів і методів як превентивної спрямованості, так і корекційно-розвиткової.

Відповідно до специфіки організації абілітаційно-реабілітаційних заходів, зазначених умов, чинників та описаних труднощів інтеграції і розвитку дітей раннього віку з порушеннями різного генезу, очевидною є необхідність концептуально нового міжгалузевого підходу для забезпечення максимального використання потенційних можливостей дітей, починаючи саме з раннього віку, що уможливить їх оптимальну інтеграцію у сучасні освітні умови України. На наше стійке переконання саме сучасний міжгалузевий підхід забезпечення ранньої корекційно-розвиткової допомоги може бути реалізований у змісті комплексного міжгалузевого корекційно-розвиткового супроводу вже із моменту визначення перших ознак дефіцитності комунікативно-мовленнєвої діяльності.

Міжгалузевий підхід у нашому розумінні дозволяє отримати більш повну картину профілю мовленнєвих навичок, враховуючи як фізіологічні аспекти, так психолінгвістичні особливості розвитку дітей раннього віку. Також він передбачає використання різноманітних методів, включаючи аналіз мовленнєвих зразків, оцінку функціональних можливостей мовлення, дослідження нейрофізіологічних аспектів мовлення та ін., що дозволяє збагатити діагностичний процес і забезпечити більш точну та повну оцінку мовленнєвих здібностей дитини в межах експерименту.

На реалізацію завдань констатувального етапу дослідження нами розроблено та запроваджено програму педагогічного експерименту. Експериментом було охоплено 67 дітей раннього віку, які відвідують заклади дошкільної освіти та реабілітаційні центри східного регіону України, а саме: центр комплексної реабілітації дітей з інвалідністю та дітей, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності Хортицької національної академії, комунальна установа «Запорізький обласний спеціалізований будинок дитини «Сонечко» Запорізької обласної ради, відділення раннього втручання при Комунальному закладі «Запорізька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат «Джерело» Запорізької обласної ради та інші.

Задля визначення стану сформованості комунікативно-мовленнєвої діяльності з урахуванням віко-

вих нормативів формування комунікативної функції в онтогенезі, нами розроблено алгоритм діагностики, основою якої є наукові положення про те, що специфіка формування комунікативних вмінь і навичок дітей раннього віку з ускладненнями розвитку вимагає спеціального виду діагностики. При розробці концептуальних підходів до діагностики стану сформованості передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок нами зацентовано увагу на здатності вищезазначеної категорії дітей до різних способів використання знаків в комунікативних ситуаціях: як невербальних знаків, так і доступних їм вербальних.

Основною відмінністю діагностики в межах нашого експерименту від традиційного обстеження є комплексність психолого-педагогічного вивчення з урахуванням результатів медичного, генетичного та нейрофізіологічного досліджень. Адже для своєчасного становлення мовленнєвої функції в онтогенезі важливе значення має нормальне функціонування усіх відділів центральної нервової системи, особливо кори головного мозку. Діагностика дефіцитності розвитку передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок ґрунтується на знанні загальних закономірностей психічного розвитку дітей раннього віку з унормованим розвитком та специфічних особливостей мовленнєвого дизонтогенезу дітей з ускладненнями розвитку.

Власне констатувальний експеримент складався з двох етапів: 1) розроблення експериментальної методики дослідження стану сформованості передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку, їх критеріїв та показників; 2) з'ясування стану сформованості передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку в умовах закладів дошкільної освіти та реабілітаційних центрів східного регіону України.

На реалізацію мети та завдань даного етапу констатувального експерименту було використано наступні методи: бесіда; анкетування; вивчення анамнестичних даних й особових справ дітей із зазначенням актуального стану психофізичного розвитку; педагогічний експеримент.

Діагностування передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок передбачало: 1) підбір та використання переліку методик, що дозволяють у процесі виконання завдань на основі безпосереднього сприйняття мовленнєвого матеріалу й емпіричного знання виявити практичні вміння і навички; 2) оцінювання результативності виконання завдань та побудова на їх основі цілісного представлення щодо стану розвитку передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку за наступними параметрами: а) успішність виконання конкретних завдань на мовному матеріалі; б) характер виконання та рівномірність чи нерівномірність розвитку процесів, що дослі-

джуються; в) типи помилок, що допускаються дітьми у процесі виконання завдань.

Для розв'язання ключових завдань констатувального етапу експериментального дослідження нами визначено критерії сформованості передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку, а саме: імпресивно-діяльнісний, лінгвістично-когнітивний та соціально-комунікативний. Схарактеризуємо показники за кожним з цих критеріїв.

Показниками сформованості імпресивно-діялісної складової можна вважати: розвиток слухової уваги; уміння вслухатися в звернене мовлення, концентрувати увагу на сприйнятті мовлення; обсяг і якісні характеристики пасивного словникового запасу (розуміння предметної співвіднесеності слова, словонайменування; розуміння явищ омонімії: розрізнення близьких за звучанням і значенням слів, назв предметів і дій); розуміння інструкції дорослого та якість виконання дій відповідно інструкції: наявність елементарних форм узагальнень; розуміння нескладного сюжету картинки.

Показниками сформованості лінгвістично-когнітивної складової передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок є обсяг та якісний склад активного словникового запасу: здатність до наслідування слів дорослого; здатність виражати (вербалізувати) свої думки, емоції і почуття; оволодіння граматичними категоріями та здатність використовувати їх у процесі спілкування; якісна характеристика фразового мовлення (обсяг і типи речень, якими користується дитина в процесі спілкування); опанування звуко-складовою структурою слів; здатність використовувати власні мовленнєві можливості в ситуаціях ігрової та побутової взаємодії.

Показниками сформованості соціально-комунікативної складової є оволодіння мовленнєвою поведінкою, спрямування уваги на партнера по спілкуванню, настанова на реакцію-відповідь; оволодіння різноманітними експресивно-мімічними засобами спілкування, вміння налагоджувати міжособистісні контакти; здатність розуміти та приймати участь у ситуації спілкування; здатність ініціювати, підтримувати та завершувати ситуацію мовленнєвої взаємодії.

У відповідності з оціночними критеріями ми розробили рівні оволодіння передкомунікативними та базовими комунікативними вміннями і навичками. Зазначені оціночні критерії були використані для якісного оцінювання отриманих матеріалів експериментального дослідження. Аналізуючи психолого-педагогічну літературу з проблем формування комунікативної діяльності у дітей раннього віку, ми дійшли висновку, що рівень комунікативно-мовленнєвих дій визначається правильністю, точністю виконання завдань, активністю, самостійністю і творчістю кожної дитини.

Відтак, в залежності від способу виконання й оцінки завдань за визначеними критеріями та показниками, стан сформованості передкомунікативних

і базових комунікативних вмінь і навичок дітей раннього віку з ускладненнями розвитку ми ранжували за чотирма рівнями:

– високий рівень (4 бали) – в повному обсязі розуміє мовлення дорослих, розуміє і виконує просту і складну інструкцію, переказує невеличкі віршички, казки, забавлянки; володіє навичками комунікації, що спрямована на конструктивну взаємодію з дорослими та однолітками, охоче проявляє ініціативу у спілкуванні, діє активно й творчо при виконанні завдань, сформовані всі компоненти імпресивного та експресивного мовлення з їх невербальними проявами;

– достатній рівень (від 3 до 4 балів) – в повному обсязі розуміє мовлення дорослих, розуміє і виконує просту інструкцію, під час виконання складної інструкції іноді потребує допомоги, з незначною допомогою переказує невеличкі віршички, казки, забавлянки, володіє навичками комунікації, яка спрямована на конструктивну взаємодію з дорослими та однолітками, охоче проявляє ініціативу у спілкуванні, виконує всі або більшість завдань, сформовані всі компоненти імпресивного та експресивного мовлення з їх невербальними проявами, іноді робить помилки у вигляді аграматизмів, змішувань/пропусків звуків, перестановки чи усікань складів;

– середній рівень (від 2 до 3 балів) – розуміє мовлення дорослих в межах конкретної ситуації, виконує просту інструкцію, під час виконання складної інструкції потребує допомоги, невеличкі віршички, казки, забавлянки самостійно не переказує, володіє навичками комунікації, але не завжди їх використовує, рідко проявляє ініціативу у спілкуванні, домінує спілкування з дорослими, почуття невпевненості у взаєминах з однолітками, відсутність ініціативи у спільній діяльності, інколи відмовляється від виконання завдань, не завжди сприймає і використовує допомогу, найчастіше виконує завдання за конкретною вказівкою і допомогою, спостерігається недорозвинення імпресивного та експресивного мовлення з їх невербальними проявами;

– низький рівень (від 0 до 2 балів) – розуміє мовлення дорослих на побутовому рівні, виконує просту інструкцію, складна інструкція до виконання не доступна, невеличкі віршички, казки, забавлянки самостійно не переказує, не володіє знаннями, вміннями, навичками комунікації, досвідом практичної діяльності, інколи відмовляється від виконання завдань, не сприймає і не використовує допомогу, найчастіше не може виконати завдання за конкретною вказівкою і допомогою, проявляє небажання встановлювати конструктивну взаємодію загалом.

Діагностична методика констатувального етапу експериментального дослідження ґрунтується на традиційних методичних засадах комплексного обстеження комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей раннього віку як у процесі психолого-педагогічного тестування, так і у процесі обстеження базових компонентів комунікативно-мовленнєвої діяльності, а саме

її імпресивно-діяльній, лінгвістично-когнітивній та соціально-комунікативній складових, що дає ширшу картину та уявлення про стан сформованості передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку і, що є не менш важливим, про особистість дитини у цілому.

Діагностичну методику розроблено з використанням існуючих адаптованих діагностичних методик (Г. Доман, І. Мартиненко, Н. Манько, К. Крутій, І. Марченко, М. Шеремет, В. Тарасун, Т. Скрипник та ін.) й у відповідності до вимог освітніх програм для дітей раннього віку. Згідно визначених критеріїв експеримент було спрямовано на встановлення особливостей невербальних і вербальних компонентів комунікативної активності дітей раннього віку з ускладненнями розвитку і на співставлення апаратних досліджень, отриманих від суміжних фахівців. Саме показники сформованості імпресивно-діяльній, лінгвістично-когнітивній та соціально-комунікативній складових комунікативної функції дають змогу виявити ефективність корекційно-розвиткової роботи з дітьми раннього віку з ускладненнями розвитку в напрямку формування навичок комунікації.

Дослідження здійснювалось в процесі спеціально організованої взаємодії з урахуванням психофізіологічних особливостей розвитку кожної вікової категорії. Діагностичні завдання пропонувались до виконання в індивідуальній формі, впродовж 10–15 хвилин, як під час занять з педагогом, так і в природних умовах. З метою визначення актуального рівня комунікативно-мовленнєвого розвитку кожної дитини, ми проводили обстеження за показниками, які відповідають її віку. Якщо дитина була нездатна виконати завдання, ми пропонували матеріал, що відповідає попередньому, більш молодшому віковому періоду. Дослідження, як вже зазначалось, ми здійснювали в декілька етапів, а результати фіксували в спеціальних діагностичних картках.

Завдання для обстеження ми розподілили за напрямками дослідження на наступні блоки:

I. Завдання для дослідження передкомунікативних вмінь і навичок:

1. Дослідження стану слухової уваги, здатності концентрувати увагу на сприйнятті мовлення дорослого.

2. Дослідження стану зорового сприйняття та здатності орієнтування в просторі.

3. Дослідження стану пасивного словникового запасу, його обсягу та якісних характеристик.

4. Дослідження здатності розуміти інструкцію дорослого та якість її виконання.

5. Дослідження здатності до імітації та наслідування на невербальному, вербальному та поведінковому рівні.

6. Дослідження наявності/відсутності комунікативного мотиву до ситуації спілкування.

7. Визначення наявності передумов до ігрової діяльності.

II. Завдання для дослідження базових комунікативних вмінь і навичок:

1. Дослідження стану активного словникового запасу, його обсягу та якісного складу.

2. Вивчення рівня оволодіння експресивно-мімічними засобами спілкування.

3. Визначення наявності/відсутності мовленнєвої поведінки.

4. Визначення наявності/відсутності комунікативної потреби.

5. Визначення наявності/відсутності комунікативної позиції у спілкуванні в ситуаціях ігрової та побутової взаємодії.

На наступному етапі констатувального експерименту здійснювалось комплексне дослідження комунікативно-мовленнєвої діяльності за авторською діагностичною методикою, що зумовило необхідність визначення узагальнених рівнів сформованості передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок дітей раннього віку з ускладненнями розвитку, які було розроблено у відповідності до визначених критеріїв і показників за результатами виконання дітьми завдань діагностичної методики.

Високий рівень (53–60 балів) – дитина розуміє завдання з першого разу. Розуміє як просту (одноетапну), так і більш складну (двоетапну і більше) інструкцію і виконує дії у відповідності з нею. Розуміє зміст мовлення дорослого, в якому йдеться про події і явища, які стосуються як особистого досвіду дитини, так і подій, які знайомі дитині частково. З легкістю впізнає знайомі предмети не залежно від ситуації, кольору, форми, розміру. Розуміє слова, що позначають родові поняття (овочі, фрукти, одяг тощо). Може вислухати складну інструкцію, пояснення дорослого, виконує дії у відповідності з їх змістом, ставить багато запитань. Самостійно або з незначною допомогою відтворює невеликі віршички, забавлянки. Володіє складною розгорнутою фразою, будує складносурядні та складнопідрядні речення. Для зв'язки частин складного речення використовує сполучники. Розрізняє близькі за звучанням і значенням слова, назви предметів і дій. Складова структура слів не порушена (виключення складають малознайомі слова). Володіє правильною вимовою звуків раннього онтогенезу. Помилки у вигляді аграматизмів поодинокі і виправляються дитиною самостійно на основі слухового контролю або за допомогою дорослого. Завжди використовує власні мовленнєві можливості в ситуаціях ігрової та побутової взаємодії. Вміє виражати (вербалізувати) свої думки, емоції і почуття. Володіє різноманітними експресивно-мімічними засобами спілкування. Вміє налагоджувати міжособистісні контакти, розуміє та приймає участь у ситуації спілкування. Вміє ініціювати, підтримувати та завершувати ситуацію мовленнєвої взаємодії.

Достатній рівень (38–52 бали) – дитина розуміє завдання, має необхідний досвід для його самостійного та правильного вирішення. Розуміє просту (одноетапну) інструкцію. Під час виконання більш

складної (двоетапної і більше) інструкції іноді потребує допомоги дорослого у вигляді нагадувань чи пояснень. Розуміє зміст мовлення дорослого, в якому йдеться про події і явища, які стосуються як особистого досвіду дитини так і подій, які знайомі дитині частково. Впізнає знайомі предмети (реальні й на картинках) не залежно від ситуації, кольору, форми, розміру. Слова, що позначають родові поняття (овочі, фрукти, одяг тощо) розуміє у межах конкретної ситуації. Під час сприйняття і виконання складної інструкції дитина часто відволікається, ставить запитання, що не стосуються змісту завдання. Невеликі віршички і забавлянки розповідає з частковою допомогою, може переставляти слова і випускати речення. Володіє складною розгорнутою фразою. Складносурядними та складнопідрядними реченнями користується нечасто. Для зв'язки частин складного речення використовує сполучники. Іноді їх плутає і використовує невірно. Розрізняє близькі за звучанням і значенням слова, назви предметів і дій. Складову структуру знайомих слів в більшості випадків не порушено. Виключення складають малознайомі або нові для дитини слова. Під час відтворення слів із збігом приголосних може пропускати звуки, усікати чи переставляти склади. Володіє правильною вимовою звуків раннього онтогенезу, але в мовленнєвому потоці може їх змішувати за акустико-артикуляційною схожістю. Робить помилки у вигляді аграматизмів, які виправляються дитиною за допомогою дорослого. Використовує власні мовленнєві можливості в ситуаціях ігрової та побутової взаємодії. Вміє виражати (вербалізувати) свої думки, емоції і почуття. Володіє різноманітними експресивно-мімічними засобами спілкування. Вміє налагоджувати міжособистісні контакти, розуміє та приймає участь у ситуації спілкування. Вміє ініціювати, підтримувати та завершувати ситуацію мовленнєвої взаємодії.

Середній рівень (23–37 балів) – дитина уважно прослуховує, але не зовсім розуміє зміст завдання з першого разу. У більшості випадків потребує допомоги у вигляді вербального зразка на аналогічному матеріалі. Розуміє і виконує просту (одноетапну) інструкцію. Під час виконання більш складної інструкції потребує допомоги дорослого у вигляді повторень, пояснень чи демонстрації дій. Розуміння зверненого мовлення в межах конкретної ситуації. Впізнає знайомі предмети (реальні й на картинках) залежно від ситуації. Іноді може плутати за кольором, формою, розміром. Слова, що позначають родові поняття (овочі, фрукти, одяг тощо) розуміє і диференціює частково. Під час сприйняття і виконання інструкції дорослого часто відволікається, може відмовитись від виконання завдання. Невеликі віршички і забавлянки розповідає із значною допомогою дорослого: може домовлятися у віршиках останні слова чи склади. Фраза аграматична, складається з 2 слів, одне з яких, як правило, аморфне. Словотворення не доступне. Близькі за звучанням і значенням слова, назви предметів і дій розрізняє лише

на конкретному прикладі. Складову структуру знайомих слів грубо порушено. Порушено вимову звуків раннього онтогенезу. В мовленнєвому потоці змішує їх за акустико-артикуляційною схожістю. Допущені помилки дитина не в змозі виправити навіть за допомоги дорослого. Власні мовленнєві можливості в ситуаціях ігрової та побутової взаємодії використовує епізодично. Не вміє виражати (вербалізувати) свої думки, емоції і почуття та допускає помилки під час визначення експресивно-мімічних засобів задля конкретного спілкування. В міжособистісний контакт вступає ситуативно, на короткий час і не проявляє в ньому зацікавленості. Не розуміє своєї участі у ситуації спілкування. Ініціювати, підтримувати та завершувати ситуацію мовленнєвої взаємодії може виключно за допомогою дорослого.

Низький рівень (0–22 бали) – дитина не розуміє сутності завдання, допомогу у вигляді вербального пояснення не використовує. Ситуативно розуміє просту (одноетапну) інструкцію. Розуміння і виконання більш складної (двоетапної і більше) інструкції не доступне навіть за допомогою дорослого. Розуміння зверненого мовлення на побутовому рівні. Плутає знайомі предмети (реальні й на картинках) за кольором, формою, розміром. Слова, що позначають родові поняття (овочі, фрукти, одяг тощо) не розуміє. Невеликі віршички і забавлянки не переказує. Фразове мовлення відсутнє або сформоване частково. Спостерігається недорозвинення мовленнєвих засобів спілкування, їх бідність і недостатня зв'язність. Не розрізняє близькі за звучанням і значенням слова, назви предметів і дій. Складову структуру знайомих слів грубо порушено. У мовленні переважають звуки однієї групи. Власні мовленнєві можливості в ситуаціях ігрової та побутової взаємодії не використовує або використовує епізодично. Не вміє виражати (вербалізувати) свої думки, емоції і почуття та обирати експресивно-мімічні засоби задля конкретного спілкування. У ситуаціях комунікативної взаємодії відзначається відсутність мотивації, ініціативності і цілеспрямованості. Не розуміє і не вміє планувати зміст своєї участі у спілкуванні.

Результати виконання дітьми завдань експериментальної методики у відповідності до визначених критеріїв і показників, а також розподіл їх за рівнями розвитку представлено у таблиці 1.

В результаті якісного аналізу отриманих результатів нами встановлено, що більшість дітей раннього віку з ускладненнями розвитку мають низький рівень сформованості передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок. Часто діти не розуміли зміст запропонованого завдання чи поставленого запитання через труднощі сприйняття зверненого мовлення. Виконання інструкції потребувало допомоги дорослого як у вигляді повторень/пояснень, так і у вигляді демонстрації дій. Найбільш складними для виконання були завдання, що потребували вербальної комунікації. Це зумовлене грубим порушенням мовленнєвих засобів спілкування, їх бідністю і недостат-

Таблиця 1

Результати дослідження стану сформованості передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку

Складові та рівні розвитку передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок		Експериментальна група на констатувальному етапі дослідження (ЕГК)	
		Кількість дітей	%
Імпресивно-діяльнісний	Високий	0	0
	Достатній	3	4,5
	Середній	15	22,5
	Низький	49	73
Лінгвістично-когнітивний	Високий	0	0
	Достатній	2	3
	Середній	11	16,5
	Низький	54	80,5
Соціально-комунікативний	Високий	0	0
	Достатній	4	6
	Середній	13	19,5
	Низький	50	74,5

ньою зв'язністю. Більшість дітей не змогли відтворити знайомі віршички чи забавлянки навіть із суттєвою допомогою дорослого, адже словниковий запас значної кількості дітей складався із невеликої кількості звуконаслідувань та аморфних слів-коренів. Це підтверджує твердження про те, що порушення комунікативної функції є характерною особливістю психічного дизонтогенезу дітей раннього віку з ускладненнями розвитку і має низку специфічних ознак, зумовлених віковими, біологічним та соціально-психологічними чинниками.

Дослідження особливостей звуковимови, складової структури слів та якісних характеристик активного словникового запасу відбувалося у процесі виконання діагностичних завдань, в яких вимагалась вербальна відповідь (усіх завдань, спрямованих на дослідження експресивного мовлення), а також під час вільного спілкування дитини з дорослими. Діти демонстрували порушення вимови звуків раннього онтогенезу, яке проявлялося у вигляді спотвореної вимови звуків, заміни одних звуків іншими, близькими за акустико-артикуляційними ознаками та простішими за артикуляцією, або переважало використання однієї групи звуків у мовленні.

Також значні труднощі викликали завдання, що передбачали складання речень за сюжетними малюнками, складання діалогу «дорослий-дитина», «дитина-дитина» через те, що діти не розуміли своєї участі у ситуації спілкування або не мали мотивації до спілкування з дорослими і однолітками. Допомога дорослого у вигляді навідних або стимулюючих запитань не змінювала ситуацію. Неадекватні відповіді, а також відмова від виконання завдання також є характерною

особливістю дітей раннього віку з ускладненнями розвитку.

Необхідно зазначити, що у дітей експериментальної групи спостерігалися значні труднощі імітації та наслідування на невербальному, вербальному та поведінковому рівнях, що значно ускладнювало встановлення ігрової взаємодії. Під час виконання різних варіантів однієї і тієї ж ігрової діагностичної задачі (погодувати ляльку, іграшкового ведмеда, збудувати вежу тощо) діти не переносили ігрові дії на нові предмети і в нові умови. Предметно-ігрова діяльність в більшості випадків носила маніпулятивний характер.

Загальною особливістю для більшості дітей експериментальної групи є несформованість мовленнєвої поведінки і відсутність комунікативних мотивів до ситуації спілкування. Під час виконання завдань, що передбачали встановлення комунікативної взаємодії задля реалізації потреби задовільнити свої бажання (дати предмет чи іграшку, допомогти тощо) або потреби продемонструвати згоду чи незадоволення, діти були неактивними, іноді одночасно демонстрували суперечливі (наприклад, одночасно «так» і «ні») невербальні комунікативні реакції. У деяких дітей спостерігалася відсутність вказівного жесту; відсутність жестів на позначення слів «привіт», «бувай» та жестів, які можуть замінити мовленнєві форми згоди/незгоди, схвалення/несхвалення (поворот голови, кивок, рух руки тощо).

Отже формування і розвиток комунікативної активності дітей раннього віку з ускладненнями розвитку передбачає не лише засвоєння ізольованих мовних одиниць, а й формування цілісної інтегрованої мовленнєвої діяльності, що має свою мотивацію і комунікативну мету й забезпечується складними комплексами мовленнєвих та комунікативних вмінь і навичок. Пошук шляхів корекції дефіцитарності комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей раннього віку є надзвичайно актуальною проблематикою і набуває в сучасних умовах особливого значення. Зважаючи на вище сказане ми дійшли висновку, що з метою подолання труднощів у формуванні передкомунікативних і базових комунікативних вмінь і навичок, необхідною є організація спеціального педагогічного втручання. Корекція має будуватись на принципах диференціації та індивідуалізації навчання шляхом формування мотивації до продуктивної комунікації і ставлення до себе як до активного суб'єкта комунікативної взаємодії.

Висновки:

1. Показано, що проблематика діагностики дефіцитарності розвитку передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку залишається не достатньо вивченою. У зв'язку з цим діагностування дітей раннього віку потрібно розглядати як загальний підхід до організації особистісно орієнтованого процесу виховання, спрямованого на забезпечення повноцінного індивідуального розвитку кожної дитини від народження і до періоду раннього дитинства.

2. На основі узагальнення різних діагностичних підходів визначено критерії сформованості передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку, а саме: імпресивно-діяльнісний, лінгвістично-когнітивний та соціально-комунікативний критерії

3. В залежності від способу виконання й оцінки завдань за визначеними критеріями та показниками, стан сформованості передкомунікативних і базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку ми ранжували за чотирма рівнями: високий, достатній, середній, низький.

4. Порушення передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку проявляються у вигляді зниження потреби у спілкуванні як з дорослими, так і з однолітками, недостатній сформованості видів і форм комунікації, особливостях поведінки (відсутність зацікавленості в контакті, невміння орієнтуватися у ситуації спілкування, негативізм). Зазначені комунікативно-мовленнєві труднощі мають негативний вплив на встановлення та підтримку контактів з однолітками під час сумісних видів активності, що значно ускладнює подальшу здатність дитини до суспільно корисної діяльності, в процесі якої вона здобуває певний соціальний та життєвий досвід.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мартиненко І.В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з систем-

ними порушеннями мовлення: монографія. Київ: ДІА. 2016. 304 с.

2. Крутій К.Л. Психолого-педагогічна діагностика розвитку дітей раннього дошкільного віку: Навчально-методичний посібник. Кременчук: Християнська Зоря, 2008. 217 с.

3. Шульженко Д.І. Дизонтогенетичні аспекти ранньої корекційно-педагогічної роботи в соціально-реабілітаційних центрах. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: зб. наук. пр. 2004. № 1(3). С. 494–499.

REFERENCES

1. Martynenko, I. (2016). *Osoblyvosti komunikatyvnoi diialnosti ditei starshoho doshkilnoho viku z systemnymy porushenniamy movlennia: monohrafiia* [Peculiarities of communicative activity of older preschool children with systemic speech disorders: monograph]. Kyiv : DIA [in Ukrainian].

2. Krutij, K. (2008). *Psy`xologo-pedagogichna diagnosty`ka rozvy`tku ditej rann`ogo doshkil`nogo viku: Navchal`no-metody`chny`j posibny`k* [Psychological-pedagogical diagnosis of the development of children of early preschool age: Educational and methodological manual]. Kremenichuk: Xry`sty`yans`ka Zorya, [in Ukrainian].

3. Shulzhenko, D. (2004) *Dyzontohenetychni aspekty rannoї korektsiino-pedahohichnoi roboty v sotsialno-reabilitatsiinykh tsentrakh* [Dysontogenetic aspects of early correctional and pedagogical work in social rehabilitation centers] *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvyumu potrebamy*: zб. nauk. pr., 1(3), pp. 494–499 [in Ukrainian].

Natalia Vozchikova,

*Postgraduate student of the Department of Psychocorrectional Pedagogy and Rehabilitation,
Dragomanov Ukrainian State University*

9, Pirogov Str., Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0900-4417>

CRITERIA AND LEVELS OF FORMATION OF PRE-COMMUNICATIVE AND BASIC COMMUNICATIVE SKILLS AND SKILLS IN CHILDREN OF EARLY AGE WITH DEVELOPMENTAL COMPLICATIONS

The article is devoted to the problem of diagnosing deficits in the development of pre-communicative and basic communicative skills in young children with developmental complications. The author emphasizes that the diagnosis of young children should be considered as a general approach to the organization of a personally oriented process of education aimed at ensuring the full individual development of each child from birth to early childhood. Scientists provide criteria for assessing the normalized development of preverbal abilities and skills of young children, which allows identifying a risk group in the field of communication and speech insufficiency. Within the scope of the article, the author singled out the author's definitions of "pre-communicative skills and abilities", "basic communicative skills and abilities", "children with developmental complications" and revealed their essence. It is emphasized that children with developmental complications are children under the age of 3 who have a high probability of lagging behind in physical and (or) psycho-speech development in the absence of early complex corrective and developmental support.

In order to solve the key tasks of the ascertaining stage of the experimental research, the author determined the criteria for the formation of pre-communicative and basic communicative skills and skills of young children with developmental complications, namely: impressive-active, linguistic-cognitive and social-communicative criteria, as well as determined the indicators of their formation.

Also, according to the determined criteria and indicators, the levels of formation of pre-communicative and basic communicative abilities and skills of young children with developmental complications were derived, namely: high, sufficient, average, low. Each level is described in detail and reveals the features of the normalized and dysontogenetic development of non-verbal and verbal components of the communicative function of young children.

Key words: *communicative skills, communicative and speech activities, young children, dysontogenesis, developmental complications, experimental research, criteria and levels of formation.*

Подано до редакції 06.06.2024